

3. Igen nevezetes adata Iványinak, hogy Makovica, vagyis Zboró várában még megvolt »Balassi Bálint énekes könyve« 1645. április 6-án. Ez a vár tudvalevőleg Balassa András birtoka volt, felesége Mérey Anna révén, aki korábban Serédy Gáspárné volt. Ez a leltári adat tehát először ad hírt nekünk arról, mi lett Balassi Bálint sajátkezű verseskönyvével a költő halála után, mert nem lehet kétséges, hogy arról van itt szó. Ha ez a leltár a tolszvai Bónis-család levéltárából került elő, talán a könyv is itt nyomozható.

Érdekes adat az is, hogy a turóci jezsuita rendházban megvolt a költő verseinek egy 1674. eddig ismeretlen lőcsei kiadása, mely nyilván az 1670. második lőcsei kiadásnak újnymata lehetett.

De a legnevezetesebb lelete Iványinak a Batthyány Ádám 1651. levéltárában szereplő Balassi-könyv. Ezzel Iványi kezünkbe adta az eddig *Credulus és Julia*, majd *Julia-pásztor-dráma* néven elnevezett kiadványtöredék eredeti címét. A címben szereplő Thirsist ugyanis azonos a drámában szereplő *Credulus*-szal, mint ezt Waldapfel József kimutatta (Irt. Közl. 1937, 261). A címből megtudjuk azt is, hogy a drámában Julia alatt tulajdonképpen egy bizonyos Angelica rejlik, mintahogy *Credulus* neve Thirsist takarja. Másrészt igazolódik az olasz minta, Castelletti *Amarilli*-jének adatai alapján, hogy a versenytárs Sylvanus kénytelen beérni Angelica-Julia helyett az olasz Tirreniának megfelelő Galateával. Bizonyítást nyer az is, hogy a töredékben rövidítéssel szereplő *Gal.* valóban Galateára egészítendő ki. Csak sajnálhatjuk, hogy ezen a szüksézáví címlapkivonaton kívül még a kiadás helyét sem kapjuk meg. De ezek után vajon kétségbeesett vállalkozás volna a németujvári könyvtár sorsát kinyomozni és esetleg a teljes példányt felkutatni?

Az irodalomtörténetírás mindenesetre addig is örömmel veheti tudomásul, hogy Balassi Bálintnak eddig névtelen drámája legalább ezentúl már igazi nevével szerepelhet az irodalomtörténetben. A címből megtudhatjuk azt is, hogy a szerző művét »magyar komédiá«-nak szánta, vagyis Balassi tudatosan akarta megteremteni a magyar nyelvű színműírást azzal, hogy Castelletti pásztor-dramáját magyar nyelvre alkalmazta, saját költeményeivel megtűzdelve.

E. S.

## GYÖRY JÁNOS

### IGAZÍTÁSOK BALASSI SZÖVEGÉHEZ

Eckhardt Sándor filológiai útmutatásokkal gazdagon ellátott Balassi-kiadásából igen tarka képet nyer a kutató a szöveg kritikai helyreállításának nehézségeiről. Eckhardt számtalanszor kiigazította az értelmetlen vagy nem rímelő sorokat, a gyér és helyenként gondatlanul másolt kéziratok azonban nem egy esetben tették lehetetlenné a költő eredeti szövegének kiigazítását. Nem kevésbé nehezíti még a filológus munkáját magának Balassinak technikája, amely állandó fejlődés jegyében áll s legértetesebb darabjaiban a formai virtuozitás magasságaiban szárnyal. Így tehát a szövegkritikusnak ügyelnie kell arra is, nehogy kezdetleges rímtechnikájú verseire a már virtuóz Balassi tiszta rímeit erőltesse rá. Fejlődése azonkívül nem bontható mereven lezárt korszakokra s így nehéz megállapítani, vajon hol húzódik az a határ, amelyen túl rímei már tiszta rímek, jellegzetes a-a-b—c-c-b—d-d-b rímelosztása pedig már teljességgel következetesnek tekinthető.

Több esetben csak a hiba jelenlétét tudjuk megállapítani, de kiigazítani nem áll módunkban. Az itt következőkhöz hasonló verssorokkal kapcsolatban:

Minden keménségét,  
nagy idegenségét  
jó kedvre fordította,  
Hozzád gyűlölségét,  
nagy idegenségét  
anyám meglágyította (44).\*

Eckhardt Sándor rámutat, hogy ugyanazon kifejezés (»nagy idegenségét«) gépies ismétlődése a retorikailag iskolázott és érzékeny költőnél nyilvánvalóan a másoló rovására írandó. Az

\* A továbbiakban az Eckhardt-kiadás (Balassi Bálint Összes Művei. I, Bpest 1951) vers-sorszámait vagy lapszámait idézem.

eredeti szöveget azonban, ebben az esetben, csak hozzátétőlegesen lehetne helyreállítani. Ám nem érdektelen, ha a hasonló jellegű negatívumokra külön felhívjuk a figyelmet, a további szövegkritikai munka előbbrevitele érdekében.

Előfordul, hogy a gondatlan másoló egyszerűen fölcseréli két szomszédos szót, melyek közül az egyik eredetileg rímet alkotott s így a rím a csere következtében a sor belsejébe szorult. Ha ilyen esetben a rím egyszerű cserével visszakerül eredeti helyére, a probléma megoldódott, bonyolultabb szócserektől azonban már tartózkodnunk kell.

*Bús voltát szívemnek  
lengedező szele  
elverte jó kedvének... (35.)*

A két hatos sor itten nem rímel s arra csábít, hogy kijavítsuk, ilyen módon :

*Lengedező szele  
kedvének elverte  
bús voltát én szívemnek...*

Ebben az esetben két okból kell tartózkodnunk a helyreigazítástól : egyrészt nem valószínű, hogy a másoló ily nagy mértékben összecserélte volna a szavakat s hogy ki is hagyott, meg hozzá is írt volna, másrészt pedig a vers Balassinak oly korszakából való, amikor rímei jelentős része még laza rím vagy asszonánc, sőt nem egy verssora egyáltalán nem rímel, technikája még kezdetleges. Fenti korrekciónk a verset szemmel láthatóan megszépíti, de meg is hamisítja. Úgy járhatunk, mint a hollandok, akik Rembrandt »Éjjeli őrkárát« című képének oly túlzott mértékben adták vissza eredeti színeit, hogy valóságos »nappali őrkárát« lett belőle.

Aránylag könnyebb feladat elé állítják a szövegkritikust Balassi fejlett technikájú versei.

Az Eckhardt-kiadás 61. verse 6. sorához fűződő jegyzet (a *főlni* ige *fél*ni alakban is ismeretes) alapján javítandó az 56. vers eme sora :

*Mert szép szemétől hogy ő igen fél, rajta nyilván látá,*

a következőképpen :

*Mert szép szemétől  
hogy ő igen fél,  
rajta nyilván látá,...*

Álljon itt Eckhardt Sándor egyik legtalálóbbszövegigazítása, amely mind értelmi, mind esztétikai szempontból helytálló s nem a jegyzetekben, hanem a főszövegben volna a helye. A kézirat szövege így hangzik :

*Gondolkodván rajta csak tétova hajta fejet Cupido szómon,  
Monda : Szegény Márs-é te gyámod? Hát hol az én hatalmom? (78.)*

A kelletténél két szótaggal rövidebb második sort Eckhardt így javítja :

*Monda : Szegény Márs-é  
te gyámod? ládd-é?  
Hát hol az én hatalmom?*

Majd a jegyzetekben szerényen fűzi hozzá : »a javasoltam pótlás helyett jobb volna : 's nem más-é?' de akkor a 'te gyámod' elől a 'te' szó elhagyandó volna« (261. l.). Nos! éppen erre van szükségünk. Balassi ekkor már a mesterségbeli tudás teljes birtokában van s így a tiszta és találó rím érdekében feltétlenül föl kell áldoznunk a színtelen 'te' szót s Eckhardt javaslatát végleges szövegnek tekintenünk :

*Monda : Szegény Márs-é  
gyámod? s nem más-é?  
Hát hol az én hatalmom?*

Olykor egy fölösleges szótag — a másoló hibájából — teljesen elcsúfítja a verset, legkivált ha ilyesmi Balassi legművészbib dalaiban éktelenkedik. A citeráslányról írt dal

(86.) egyik sora például azonnal visszanyeri szépségét, mihelyt a csetlő-botló »Citerája szózatja« kifejezést hat szótagúra rövidítjük :

*Kegyess ábrázatja  
én aránzó céloom,  
Citeraszózatja  
bűm rontó acéloom,...*

annál is inkább, mert a régi magyar nyelvben a hangszernevekkel összetett szók igen gyakoriak : trombita-szózat (NytSz III, 283), dobverés (u. o. III, 1067) stb.

A citeráslányhoz írt szép dal becses rímeit megmentenünk nem kevésbé fontos. A »Szit tüzet Zsuzsánna« helytelen olvasatú verskezdet sajnos már átment a köztudatba, holott a rím valósággal segítségért kiált. Tegyük hát a helyére :

*Szit Zsuzsánna tüzet  
szívemből magára,  
Cupidoval üzet  
szerelme dolgára.*

Hiszen szóról-szóra így idézi Rimay is (265. l.), aki nemcsak a rímet tette a maga helyére, hanem a kézirat »szívemben magára« lapos kifejezését is a fenti, jobb, szebb és szemléletesebb alakban adja. Ezt az olvasatot kell tehát elsődlegesnek tekintenünk.

A vers eme soraira :

*Mutat angyali fént szerelmes szemével,  
Piros angyali színt szerelmes színével...*

amelyek kétszeri szóismétlést tartalmaznak (angyali-szerelmes), szintén alkalmaznunk kell mindazt, amit Eckhardt Sándor Balassi retorikai iskolázottságáról mond, azaz a másoló hanyagságából eredő szóismétlést ki kell küszöbölnünk. A második sor »angyali« jelzőjét nyilvánvaló, hogy »hajnali«-ra kell javítanunk. A további igazításokhoz pedig vegyük segítségül Balassi következő kifejezéseit : »Szenem ajakában« (44.), »Angyali áldott szént, dicsőítettő fént halandóra hogyhogy adsz?« (48.), Ó végzetetlen kín, kit angyali szép szín víg szívemre bocsátott!« (69.). A második szóismétlést (szerelmes) és a rímeket ezen analógiák értelmében javítva a következő szép sorokat kapjuk :

*Mutat angyali szént  
szerelmes szemével,  
Piros hajnali fént  
ajaka színével.*

S végül álljon itt a »Siralmas nekem« kezdetű dal (30.) záróstrófája :

*Isten hozzátok  
s adja, rajtatok  
az avagy örvendjen,  
Az ki akkor  
engem szerethetett,  
mostan se feledjen.*

Negyedik és ötödik sora kétségtől helytelen olvasás eredménye. Az *ki akkor* : egy szótaggal rövidebb a kelleténél, *engem szerethetett* : egy szótaggal hosszabb, továbbá : a két sor nem rímel egymással s végül a megelőző gondolatot nem folytatja, azaz a fonál megszakad mind logikai mind mondattani szempontból. A következő igazítás látszik a leginkább kézenfekvőnek : »Ti mezők, hegyek...«

*Isten hozzátok  
s adja, rajtatok  
az avagy örvendjen,  
s ha szerethetett  
akkor engemet,  
mostan se feledjen.*

Az »avagy« jelentése : »legalább« (196. l.) s így a zárósorok értelme : »legalább ő éljen boldogul hazájában, de mert akkor szeretett, ezután se feledjen«.

Szövegkorrekciókat azonban ebben az esetben nemcsak a környező szavakkal és sorokkal kell indokolnunk, hanem az egész költemény mondanivalójával és formai felépítésével. Balassi hazájába, nagy szerelméhez vágyódik vissza idegen országból. De már nem biztos a leány hűségében («De így én ritkán és bizonytalan hírt felőle hallok, Akkor sem merem őtet kérdezni...»), ezért nem mer utána tudakozódni. Rendkívül tartózkodó hangneme elüt a többi férfias Balassi-versestől. A kutatók már megállapították, hogy a vers címfelirata («Kit egy szép leány nevével szerzett») szintén helyesbítésre szorul, mert ha a vers valakinek a nevével fogant volna, akkor a versfőknek női nevet kellene visszaadniok, márpedig akrosztikont hiába keresünk benne (Dézsi-kiadás II, 679. l. Eckhardt S.: Balassi Bálint. Bpest é. n. 88. l., és Balassi-kiadása 195. l.). A költeményt tehát Balassi nem egy szép leány nevével, azaz *nevére*, hanem *nevében* írta. Valóban emlékeztet kissé ez a vers nemcsak a heroidákra, hanem a matriarchátus korából eredő középkori portugál líra jellegzetes nő-dalaira: a *cantiga de amigo* néven ismert versekre, melyekben a nő az udvarló fél s a nő sóvárgása fejeződik ki bennük. Balassi azonban több ízben kiesik a magára vett szerepből s az így keletkezett bizonytalanság csak fokozza költeménye szépségét. Hasonlataiban («mint a szarvasfi», «csak remete módra tenge») hímnemű lényeket említ, azaz elárulja önmagát. Az egész költeményt jellemzi valami elmosódottság, tompított hangulat, egymásba fonódó vonalak rajza. A mély és őszinte honvágy képzeteivel kezdi, de csakhamar beleszövi ebbe a hangulatba, szinte észrevétlenül, sóvárgása másik tárgyát, kedvesét s mindig a leghangsúlytalanabb strófarészekbe. Honvágya és szerelme egybeszővődik. Az emberi alakot a honi táj ölébe helyezi s párhuzamos képei mint párhuzamos fonalak fekszenek egymás mellett, majd fonódnak össze, mint valamely gobelinszővő ujjja nyomán. Szerelme tárgya lassan-lassan a kép gyújtópontjába kerül, de sohasem az előtérbe, mert hasonlatai, természeti képei teljesen át- meg átfonják az emberi alakot. Egykorú gobelinekre emlékeztető összetett egysíkúsággal állunk szemben. A szarvasfi-hasonlat, a «sok szelíd vad» és «hangos madár» mind a gobelin jellegzetes figurái: őzikék, unikornisok, színes madarak. Jellemző az is, hogy a költemény legharmonikusabb versorát («Téli rút időben») használja a költő a tél és a rúttság ecsetelésére, ezt a mássalhangzó-torlódás nélküli, igen színes vokalizmusú sort. Nyoma sincs benne télnek vagy rútsnak. A renaissance derűs, stilizált természete ez.

Mindebből az következik, hogy a gobelin-szővőre emlékeztető költőnek el kell dolgoznia az összes szálat, azaz lezárnia a tájképet, az emberi alak köré fonódó érzelmi történetet és az utóbbin belül feloldania a múlt boldog szerelméből és a jelen kínzó bizonytalanságából adódó kettősséget. Önként adódik tehát az elmosódó, tompított, félig kimondott befejezés, amely csupán sejteti a költő gyanúját: ha már nem szeret, éljen boldogul, s legalább emlékeztében őrizzen meg. Gobelin helyett a zenei többszólamúsággal is megvilágíthattuk volna költeményünket. Mindkettőnek klasszikus kora a XVI. század s mindkettőnek irodalmi megfélelője tapintható ki a «Siralmas nékem» kezdetű Balassi-versből.

BÓTA LÁSZLÓ

## BALASSI ISTENES VERSEINEK KRONOLÓGIÁJÁHOZ

### I

A Balassi versek kronológiájának tisztázása már Szilády Áron első kiadása óta élénken foglalkoztatja a Balassi életmű kutatóit, filológusait. A vitában már eddig is számos irodalomtörténész hallatta szavát és bár többen „meglehetősen rendszertelenül, egységes alap nélkül”<sup>1</sup> próbálták a helyes megoldást megtalálni — a bizonytalan feltevések mellett sok helyes megállapítás is született. A vita 1926-ig terjedő szakaszáról Waldapfel József alapvető nagy tanulmánya nyújt kritikai áttekintést, amely azonkívül, hogy megrostálja és összegezi az eddigi eredményeket, valójában új alapokra helyezi a Balassi életmű kronológiáját. A probléma súlypontját Waldapfel József is érthető módon a szerelmi és vitézi énekekre helyezi, az istenes versek sorrendjével viszonylag keveset foglalkozik. A legutóbbi időben Balassi összes műveinek kritikai kiadásában Eckhardt Sándor kísérelte meg, hogy a kronológiai sorrendet helyreállítsa, vagy legalább is új beosztással megközelítse<sup>2</sup>. Eckhardtnek valóban több ponton sikerült is az éneke-

<sup>1</sup> Waldapfel József: Balassi költeményeinek kronológiája. ITK. 1926. 185. l.

<sup>2</sup> Eckhardt Sándor: Balassi Bálint összes művei. I. Bp. 1951. 18. l.